

A LENGYEL ÉS A MAGYAR VOKÁLIS FONÉMAKAPCSOLATOKRÓL

Bańczerowski Janusz
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Lengyel Filológiai Tanszék

A nyelvi egységek (objektumok) meghatározása a nyelvi szubsztancia és a szubsztancia változásainak megfelelő jelentésváltozások elemzésének az eredménye. A nyelvi forma nem adott közvetlen módon a kutató számára; ez egy logikai modell, amely közvetlenül adott nyelvi szubsztanciából és a jelentésből elméletileg kikövetkeztetett struktúra.

A lengyel és a magyar vokális fonémák (= VF) állományát több, e témával kapcsolatos tanulmányunkban kifejtett módszertani elvek szerint állapítottuk meg. (Ld. Bańczerowski Janusz: Próba analizy konfrontatywnej systemów wokalicznych języka polskiego i węgierskiego. *Studia Slavica* 31. 1985, 319--28; A lengyel--magyar fonetikai--fonológiai interferencia potenciális jelentéseiről. In: A lengyel nyelv és irodalom magyarországi kutatásairól c. V. tudományos konferencia anyaga. Budapest, 1990, megjelenés alatt; Kísérlet a magyar--lengyel kontrasztív fonológia "közvetítő-nyelvének" megteremtésére. *MNy LXXXV*, 1989, 327--41.) Ezek szerint a lengyel nyelv vokális fonémaállománya a következő: /a/, /e/, /ě/, /o/, /õ/, /I/, /u/, a magyaré pedig: /a:/, /õ/, /e/, /ø/, /ø:/, /o/, /o:/, /e:/, /i/, /i:/, /y/, /y:/, /u/, /u:/.

A lengyel nyelvben főleg orális VF-ek fordulhatnak elő egymás mellett lineáris sorban, kételemes kapcsolatot alkotva. Az /ě/ és az /õ/ csak /e/-hez, illetve /u/-hoz kapcsolódhat, ilyen kapcsolatok többnyire csak elszórtan fordulnak elő. A VF + VF kapcsolatokat a lengyel nyelvben az alábbi táblázat mutatja be:

VF	/a/	/e/	/ě/	/o/	/õ/	/I/	/u/
/a/	+	+		+		+	
/e/	+	+	+	+	+	+	+
/ě/							
/o/	+	+		+		+	+
/õ/							
/I/	+	+		+		+	+
/u/	+	+	+	+	+	+	+

Példák:

zaangażowanie, aeroklub, zaopatrzyć, zaimiek, zauważyć, ideał, orchidee, przeobrazić, przeinaczyć, muzeum, idee, idea, woalka, koedukacja, samoobrona, samoistny, pouczac, wyasygnować, wyeksponować, wyolbrzymiac, wyiskrzzenie, wyuzdany, kuluary, statuetka, uodpornic, uiszczenie, statue, statua, kontynuujemy.

Szó elején fordulnak elő: /ae/, /ao/, /aI/, /au/, /eo/, /eu/, /oa/, /oe/, /ua/, /ue/, /uo/, /uI/, szó belsejében /aa/, /ae/, /uu/, /ao/, /aI/, /au/, /ea/, /ee/, /eo/, /eI/, /eu/, /oa/, /oe/, /oo/, /oI/, /ou/, /Ia/, /Ie/, /Io/, /II/, /Iu/, /ua/, /ue/, /uo/, /uI/, szó végén pedig /eē/, /eō/, /oa/, /ua/, /uI/, /uē/, /uō/. Három vagy négy VF-ből álló VF-csoportok igen ritkák. Néhány példa: /ea/ stereoadapter, /oe/ geoenergetyka, /eoI/ stereoizometria, /oeu/ indoeuropejski, /eoau/ paleoaustralijski. Érdemes megjegyezni, hogy ezek többsége jövevénytyszó.

A magyar nyelv két elemből álló vokális fonémakapcsolatait a következő táblázat mutatja be:

VF	o	a:	e	ę:	i	i:	o	o:	ø	ø:	u	u:	y	y:
o	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
a:	+	+	+	+	+	+	+	+			+		+	
e	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
ę:	+	+	+	+	+	+	+				+	+	+	+
i	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
i:				+		+	+	+			+	+		
o	+	+	+	+	+		+	+	+					
o:	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
ø													+	
ø:	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
u	+	+	+	+	+	+	+	+			+	+		+
u:	+	+	+	+	+				+		+		+	
y	+			+	+	+								
y:	+	+	+	+	+	+		+	+		+	+		

Példák:

odaad, odaáll, faeke, odaég, fairtó, odaígér, faolaj, faóriás, postaösszeköttetés, pályaőr, visszautazik, visszaút, gutaütés, visszaűz, hozzáadás, hozáállás, hozzárósít, odáig, aláírás, hozzáolvas, hozzáönt, franciául, hozzáül, aláékel, leakaszt, leány, leejt, beleér, leirat, leír, leomlik, leónoz, leönt, beleőszül, leutazik, leúszik, leültet, leűz, tévéadás, kettéágazik, tévéegyetem, kávéeért, kávéeívó,

kávéizesítő, kettéoszlik, kávéórló, kávéundor, vezetőjéül, kávéújdonság, kiadás, kiállítás, kiejtés, kiépítés, kiigazít, kiírt, kioktat, kióvakodik, kiórlés, kiutazik, kiút, kiütés, kiúz, síedző, síidény, síoktatás, síóra, síöltözet, síugrás, siút, koalíció, oázis, koedukáció, poén, koincidencia, kooperáció, makroökonómia, adóalap, golyóálló, lőerő, óév, utóidény, adóív, órosz, disznóól, diszöölés, váltóór, ógor, lóúsztató, rádióüzenet, váltóúrlap, szőuli, kőanyag, cipőáru, időegység, kőépület, főiskola, előír, főorvos, mérőóra, védőöv, mezőőr, főutca, dűlőút, főügyész, töltőúr, kapualj, fontosságúak, árueladás, faluért, áruimport, kapuív, áruosztály, duó, kapuőr, zuluul, kapuügyelet, szomorúan, ágyúállás, háborúellenes, koszorúér, borjúistálló, ágyúöntés, fiúunoka, ágyúüteg, nüansz, müezzin, esküért, esküokmány, műanyag, kézműáru, műemlék, tűérc, kézműipar, műízlés, betűóloom, betűöntő, műugrás, műút).

Szó elején a magyar nyelvben viszonylag kevés VF + VF kapcsolat van: /ɔe/, /ɔi/, /ɔo/, /ɔu/, /eo/, /eu/, /ia:/, /io/, /io:/, /oa:/, /oi/. A legtöbbet szó belsejében találjuk, különösen morféma határán: /ɔɔ/, /ɔɛ:/, /ɔi/, /ɔi:/, /ɔo/, /ɔo:/, /ɔø/, /ɔø:/, /ɔu/, /ɔu:/, /ɔy/, /ɔy:/, /a:ɔ/, /a:a:/, /a:e/, /a:i/, /a:i:/, /a:o/, /a:ø/, /a:u/, /a:y/, /a:ɛ:/, /eɔ/, /ea:/, /ee/, /eɛ:/, /ei/, /ei:/, /eo/, /eo:/, /eø/, /eø:/, /eu/, /eu:/, /ey/, /ey:/, /ɛ:ɔ/, /ɛ:a:/, /ɛ:e/, /ɛ:ɛ:/, /ɛ:i/, /ɛ:i:/, /ɛ:o/, /ɛ:o/, /ɛ:y/, /io/, /ia:/, /ie/, /ie:/, /ii/, /ii:/, /io/, /io:/, /iø/, /iø:/, /iu/, /iu:/, /iy/, /iy:/, /i:o/, /i:o:/, /i:ø/, /i:u/, /i:u:/, /oɔ/, /oa:/, /oe/, /oɛ:/, /oi/, /oo/, /o:ɔ/, /o:a:/, /o:e/, /o:ɛ:/, /o:i/, /o:i:/, /o:o/, /o:o:/, /o:ø/, /o:ø:/, /o:u/, /o:u:/, /o:y/, /o:y:/, /ø:ɔ/, /ø:a:/, /ø:e/, /ø:ɛ:/, /ø:i/, /ø:i:/, /ø:o/, /ø:o:/, /ø:ø/, /ø:ø:/, /ø:u/, /ø:u:/, /ø:y/, /ø:y:/, /uo/, /ua:/, /ue/, /uɛ:/, /ui/, /ui:/, /uo/, /uo:/, /uø:/, /uu/, /uy/, /u:ɔ/, /u:a:/, /u:e/, /u:ɛ:/, /u:i/, /u:ø/, /u:u/, /u:y/, /ye/, /yɛ:/, /yi/, /yo/, /y:ɔ/, /y:a:/, /y:e/, /y:ɛ:/, /y:i/, /y:i:/, /y:o/, /y:o:/, /y:ø/, /y:u/, /y:u /, /ɔa/. Szóvégi helyzetben jellemzőek az olyan kapcsolatok, mint /ɔi/, /ɔo:/, /ɔu/, /a:ɛ:/, /a:i/, /eɔ/, /ei/, /ɛ:ɛ:/, /ɛ:i/, /iɔ/, /ia:/, /ie:/, /ii/, /io:/, /iu:/, /oɔ/, /oa:/, /oe/, /oɛ:/, /o:ɛ:/, /o:i/, /ø:ɛ:/, /ø:i/, /uo/, /uɛ:/, /ui/, /u:ɛ:/, /u:i/, /yɛ:/, /yi/, /y:ɛ:/, /y:i/.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy a magyar nyelv nem minden VF-je alkot egyenlő mértékben kételemes kapcsolatokat. Az /ɔ/, /e/, /i/, /o:/, /ø:/, /a:/, /ɛ:/, /u/, /y:/ minden

vagy majdnem minden VF-hez kapcsolódhat. Az /i:/, /o/, /u:/, /y/ összekapcsolhatósága VF-fel némileg korlátozott, az /ø/ pedig szinte egyáltalán nem kapcsolódik magánhangzó-fonémákhoz. A három vagy több elemből álló VF-csoportok a magyar nyelvben csak szó belsejében és szó végén fordulhatnak elő. Túlnyomó többségük szó belsejében, elsősorban jövevényszavakban fordul elő.

Példák:

/ɔiɔ/ kínaiak, /ɔiɛ:/ kínaiért, /ɔiu/ kínaiul, /ɔue/ dauer, /eoɔ/ paleoantropológia, /eoe/ geoenergetika, /eoi/ geoizotermá, /ɔii/ házaiig, /iu:i/ fiúi, /ɔiɛ:/ házaié, /ioɔ/ radioaktív, /ioe/ radioelem, /ia:ɛ:/ maffiáért, /ia:i/ maffiái, /ioi/ radioizotóp, /eiy/ szüleiül, /oa:i/ boái, /ɔo:ɛ:/ kakóért, /ɔo:y/ kakóültetvény, /eie/ erdeiek, /eie:/ szüleiert, /eii/ végeig, /ea:i/ ideái, /ea:ɛ:/ ideáért, /iɔi/ fiai, /ia:ɛ:/ fiáié, /io:ɔ/ rádióadás, /io:a:/ rádióállomás, /io:ɛ:/ rádióénekes, /io:i/ rádiói, /io:o/ rádióoktatás, /eoa:/ paleoázsiai, /oEU/ indoeurópai, /ø:ɔu/ mentőautó.

Szó végén csak elvétve találunk olyan VF-csoportokat, mint /iɔi/, /ia:ɛ:/, /iu:i/, /ɔiɛ:/.

A magyar nyelvben négy-, öt- és hatelemű VF-kapcsolatokkal is találkozhatunk: /eoɔu/ paleoausztráliai, /ɔiɛ:i/ fiaiéi, /ɔiɛ:iɛ:/ fiaiéiert. Ezek azonban a nyelvi kommunikáció folyamatában igen ritkán fordulnak elő.

A VF + VF típusú kapcsolatokat a lengyel 59,2%-ban, a magyar pedig 70,4%-ban használja ki. Három vagy négy elemből álló vokális fonémacsoportokkal a lengyel nyelvben kizárólag idegen eredetű szavakban találkozunk, a magyarban azonban magyar szavakban is előfordulnak. A magyarban öt vagy hatelemű VF-csoportra is akad példa. Ez arról tanúskodik, hogy a magyar nyelvben több VF vesz részt a nyelvi közlések felépítésében, mint a lengyelben. A lengyel és a magyar VF-ek kombinációi eltérő módon tükröződnek a lineáris sorok szillabikus struktúráiban is. Ha a VF-ek csoportjait behelyettesítjük a megfelelő disztinktív jegyek halmozásával, figyelembe véve a mind a két nyelvben mutatkozó diakritikus megterhelés különbözőségét, világosan láthatjuk azt a szerepet, amelyet a VF-ek és kombinációik játszanak a lengyel és a magyar fónikus nyelvi kód felépítésében és működésében. Ez a szerep sokkal nagyobb súllyal jut kifejezésre a magyarban, mint a lengyelben.